



# مباحثی در عمل احادیث

به ضمیمه بازشناسی مبنی مصلح الشریعه

دکتر احمد پاکتچی

تنظیم و ویرایش: یحیی میرحسینی؛ صالح زارعی

## پیش‌گفتار

انجمن علمی دانشجویی الهیات به منظور انسجام فعالیتهای علمی، پژوهشی و ایجاد نشاط علمی در دانشجویان الهیات در سال ۱۳۸۳ به همت جمیع از دانشجویان این رشته با عنایت خداوند متعال تأسیس گردید.

از جمله اهداف انجمن می‌توان به زمینه‌سازی جهت شکوفایی استعدادها و خلاقیتهای علمی-پژوهشی دانشجویان، تلاش جهت پژوهش محور نمودن آموزش از طریق ایجاد رابطه منطقی بین آموزش و پژوهش، ایجاد رقابت و فرصت‌های عادلانه‌ی علمی به منظور شناسایی و سازماندهی استعدادهای دانشجویان، بهره‌گیری از مشارکت آنان در ارتقای فضای علمی دانشگاه و زمینه‌سازی جهت تبلور و شفاف‌سازی خواسته‌های دانشجویان در امور علمی و پژوهشی اشاره نمود.

جهت تحقق این اهداف گام‌هایی از جمله برگزاری سخنرانی‌ها، نشسته‌ها، هم‌اندیشی‌ها و همایش‌های علمی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی-پژوهشی و نمایشگاه‌های علمی و تخصصی، تشکیل گروه‌های مطالعاتی، سازماندهی اردوها و بازدیدهای علمی و تولید و انتشار منشورات علمی - دانشجویی به حول و قوه الهی برداشته شد. نظر به استقبال دانشجویان ارجمند - اعم از اعضای دانشگاه و حتی خارج از دانشگاه - از آثار برخی استاید که در کلاس‌های درسی و یا سخنرانی‌های علمی و ... ارائه شده بود، انجمن علمی دانشجویی الهیات بر آن شد جهت احیای چنین آثاری که حاوی نوآوری‌های علمی و ابتکارات استاید ارجمند دانشگاه است، اقدام به انتشار این آثار نماید.

مجموعه پیش رو متن سلسله جلسات درسی استاد ارجمند دکتر احمد پاکتچی است که در نیمسال دوم تحصیلی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ با عنوان «فقه الحدیث» در جمع دانشجویان رشته الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث در دانشکده الهیات دانشگاه امام صادق علیه السلام ارائه شده است. این درس به صورت کارگاهی برگزار شده است که استاد محترم ۶ جلسه پایانی کلاس را به مباحثت علل الحدیث اختصاص داده اند؛ آنچه در این مجموعه ارائه شده است همان ۶ جلسه پایانی این درس می‌باشد. ضمیمه این کتاب یک سخنرانی علمی است که در تاریخ ۱۰/۶/۸۴ است که به

مناسب برگزاری نمایشگاه کلام نور (نمایشگاه کتب حدیثی ۶ قرن اول هجری) در جمع دانشجویان دانشگاه امام صادق علیه السلام ایراد شده و پس از پیاده‌سازی و حروفچینی به همت دانشجویان ارجمند آقایان یحیی میرحسینی و صالح زارعی علاوه بر ویرایش ادبی و فصل بندی، جهت افزایش وثوق علمی گفتارها مورد تحقیق قرار گرفته و نتایج آن در قالب ارجاعات در پاورپوینت منعکس گردیده است.

جناب آقای یحیی میرحسینی درس فقه الحديث را ویرایش نموده اند و آقای صالح زارعی نیز ویرایش بازناسی متن کتاب مصباح الشریعه را بر عهده داشتند. ویراستار محترم تا حد ممکن صورت گفتاری سخن را به نوشتاری تبدیل کرده است اما از دگرگون کردن متن و باز نویسی آن پرهیز داشته تا کیفیت پرداختن به بحث و شیوه آن عوض نشود. طبعاً اگر استاد محترم قرار بود به قلم خود چنین مباحثی را بنگارند، بسیار دقیق‌تر و پیراسته از اقتضایات کلاس درس به این امر می‌پرداختند. اما کمبود وقت ایشان و علاقه دانشجویان جهت بهره‌مندی از مباحث استاد ما را بر آن داشت تا خود به انتشار این آثار اقدام نماییم. لازم به ذکر است در برخی موارد که به دلایلی ابهاماتی در متن پیاده شده از نوارهای کلاس درسی وجود داشت، ویراستار ارجمند با مراجعه به استاد از نظر ایشان جهت بازسازی مطلب بهره برده است.

امید است انتشار این اثر در کنار سایر فعالیت‌های انجمن علمی دانشجویی الهیات گامی دیگر - گرچه کوچک - به منظور زمینه‌سازی حضور پررنگ‌تر کلیه علاقه-مندان و پژوهش‌گران در حوزه مطالعات اسلامی به ویژه دانشجویان دانشگاه امام صادق علیه السلام در عرصه جهاد علمی باشد؛ گامی در راستای تحقق منویات مقام معظم رهبری مذکور ظله العالی مبنی بر دستیابی این دانشگاه به جایگاه مرجعیت علمی در حوزه علوم انسانی.

بديهي است بهره‌مندی از نظرات پژوهش‌گران ارجمند در مورد اين اثر، ما را در ارائه کم‌نقص تر ویرایش‌های آتي، در قالب يك كتاب رسمي ياري خواهد نمود؛ لذا از طريق پست الکترونيكي و نشاني مندرج در شناسنامه‌ي اثر، مشتاقانه در انتظار انتقادها و پيشنهادهای مخاطبان ارجمند هستيم.



در پایان لازم است از همه‌ی کسانی که در ارائه این اثر ما را یاری نمودند تشکر کنیم، از جناب آقای هادی رهنما که با بازبینی اثر ما را یاری نمودند صمیمانه تشکر می‌کنیم، همچنین از جناب آقای محمد مهدی پوروهاب و علی کریمی خوشحال و نیز از حمایت لساتید گران قدر دانشگاه تشکر و قدردانی نموده، از درگاه ایزد منان برای ایشان توفیق روزافزون مسألت نماییم.

و ما توفیقنا اللہ العلی العظیم  
دیر انجمن علمی دانشجویی الهیات  
مهدی نیکجو

# فهرست

۱.....	درآمد
<b>فصل اول: نقل به معنا</b>	
۱.....	۱. علل نقل به معنا
۲.....	۲. جواز نقل به معنا
۳.....	۳. انواع نقل به معنا
۴.....	۴-۱. جایه‌جایی مفردات.
۵.....	۴-۲. جایه‌جایی در دستور یا گرامر
۶.....	۴-۳. جایه‌جایی در بافت
۷.....	۴-۴. دوران امر بین دو مترادف
۸.....	۴-۵. انتقال از عام به خاص
۹.....	۴-۶. انتقال از خاص به عام
۱۰.....	۴-۷. انتقال از وضوح به ابهام
<b>فصل دوم: تصحیف</b>	
۱۱.....	۱. تصحیف در سند
۱۲.....	۲. تصحیف در متن
۱۳.....	۳. جایه‌جایی حروف
۱۴.....	۴. قلب
۱۵.....	۵. حذف

۲۲.....	۶. افزودن حرف.....
۲۲.....	۷. تصحیف در حد جمله.....
۲۳.....	۸. در هم ریختگی فاصله کلمات.....
۲۴.....	۹. حذف جمله.....
۲۴.....	۱۰. افزودن کلمات.....
۲۴.....	۱۰. ۱- در سطح متن.....
۲۵.....	۱۰. ۲- در سطح سند.....
۲۵.....	۱۱. افزایش در سطح جمله.....
۲۶.....	۱۲. تداخل متن و راوی.....
۲۸.....	۱۳. جا به جایی عنوان.....
۳۰.....	۱۴. خطأ در تلفظ کلمات مشابه.....
۳۲.....	۱۵. خطأ در واحدهای حدیثی.....

### فصل سوم: تحریف

۳۳.....	۱. انواع تحریف.....
۳۳.....	۱-۱. تحریف در اعداد.....
۳۵.....	۱-۲. تحریف [جا به جایی] در نام.....
۳۸.....	۱-۳. جا به جایی نام در سند.....
۳۹.....	۱-۴. تحریف به شیوه سبک یا کلیشه.....
۴۱.....	۱-۵ صورت بندی یا فرمول معنایی.....
۴۲.....	۲. مسأله إسناد و رابطه آن با تحریف.....
۴۴.....	۲-۱. دو معنا از جمل و وضع.....
۴۶.....	۲-۲. هدف از جمل سند.....
۴۷.....	۳. انگیزه های تحریف.....
۴۷.....	۳-۱. انگیزه های فرقه ای.....
۴۷.....	۳-۱-۱. مبناسازی برای مذهب خود (هدف ثبوتی).....
۴۷.....	۳-۱-۲. دفاع از کلیت و عنوان مذهب.....



۴۸.....	۲-۱-۱-۳
۴۹.....	۳-۱-۱-۳
۵۰.....	۲-۱-۳
۵۰.....	۳-۱-۲-۱
۵۱.....	۳-۲-۲-۱
۵۲.....	۳-۲-۲
۵۲.....	۳-۲-۱
۵۵.....	۳-۲-۲-۳
۶۰.....	۳-۲-۳
۶۱.....	۳-۲-۳-۱
۶۳.....	۳-۲-۳
۶۷.....	۲-۲-۳
۶۸.....	۴
۶۸.....	۴-۱
۶۸.....	۴-۱-۱
۶۹.....	۴-۱-۱-۱
۷۱.....	۴-۱-۱-۲
۷۵.....	۴-۱-۲
۷۵.....	۴-۱-۲-۱
۷۵.....	۴-۱-۲-۲
۷۷.....	۴-۱-۳
۷۸.....	۴-۱-۳-۱
۷۹.....	۴-۱-۳-۲
۷۹.....	۴-۱-۳-۳
۸۳.....	۴-۲
۸۴.....	۴-۲-۱
۸۵.....	۴-۲-۱-۱

۹۰.....	۲-۲-۴. نقد ادبی .....
۹۲.....	۱-۲-۲-۴. روش‌های نقد ادبی .....
۹۴.....	۲-۲-۲-۴. روش‌های تحلیل روایت .....
۹۵.....	۳-۲-۴. نقد فرهنگی .....
۹۸.....	۱-۳-۲-۴. روش‌های نقد فرهنگی .....
۹۹.....	ضمیمه: منابع تحقیق در تحریف و تصحیف .....

### ضمیمه: بازشناسی متن مصباح الشریعه

اشاره .....	۱۰۳.....
۱. اقوال مختلف در انتساب کتاب مصباح الشریعه .....	۱۰۵.....
۲. سابقه‌ی یافت شدن کتاب مصباح الشریعه .....	۱۰۷.....
۳. برخورد علمای امامیه با مصباح الشریعه .....	۱۰۸.....
۴. نکاتی تأمل برانگیز در کتاب مصباح الشریعه .....	۱۱۳.....
۵. جستجوی ویژگی‌های متنی مصباح الشریعه و ارتباط آن با متون صوفیه .....	۱۱۵.....
۵-۱. به کار بردن اصطلاحات صوفیه .....	۱۱۵.....
۵-۲. تساهل در برخورد با صحابه .....	۱۱۶.....
۵-۳. نامبری از رجال مورد توجه صوفیه .....	۱۱۸.....
۶. برخی ویژگی‌های جسته و گریخته در کتاب .....	۱۲۰.....
۷. لایه شناسی مصباح الشریعه .....	۱۲۳.....
۷-۱. لایه اول(مجموعه‌ای از کلمات امام صادق <small>(علیه السلام)</small> ) .....	۱۲۳.....
۷-۲. لایه دوم (متنی صوفیانه مربوط به تصوف شرق خراسان) .....	۱۲۴.....
۷-۳. لایه سوم(تعالیم زهاد عراق با گرایش مسعودی) .....	۱۲۶.....
۷-۴. لایه چهارم(کتابی از حاتم بن عنوان اصم) .....	۱۲۷.....
۸. تفاوت مصباح الشریعه کنونی و مصباح الشریعه اولیه .....	۱۲۸.....
۹. پرسش و پاسخ .....	۱۳۱.....

## درآمد

یکی از شاخه‌های مهم علوم حدیث، علل الحدیث است که به آسیب-شناسی احادیث و روایات می‌پردازد. منظور از علت در اصطلاح علل الحدیث، ضعف‌ها و مشکلاتی است که در حوزه حدیث وجود دارد و اگر بخواهیم برای این اصطلاح یک تعبیر امروزی به کار ببریم، می‌توان علل الحدیث را آسیب‌شناسی حدیث دانست.

به خوبی می‌دانیم که در حوزه تفسیر قرآن مشکلاتی - از جمله دانستن ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، اختلاف قرائات، عام و خاص و غیره - وجود دارد؛ اما علاوه بر آن، حدیث با مشکلات مضاعف دیگری نیز روبرو است. از قدیم میان اصولیان این نکته مشهور وجود داشته است که قرآن قطعی الصدور و ظنی الدلاله، و حدیث ظنی الصدور و قطعی الدلاله است. اما همان علمای علم اصول وقتی وارد مباحثت حدیثی می‌شوند، این مسأله را صریحاً بیان می‌کنند که دلالت حدیث هم چندان قطعی نیست! و تمام مشکلاتی که در مورد دلالت قرآن با آن مواجهیم، در حدیث نیز به چشم می‌خورند. علاوه بر این مطالب، حدیث از جهاتی کاملاً با قرآن متفاوت است و دشواری‌های بیشتری در آن وجود دارد که به برخی از آن‌ها در این نوشتار اشاره خواهد شد.

از جمله پیچیدگی‌ها و مشکلاتی که در این زمینه وجود دارد نقل به معنا، تصحیف و تحریف هستند که باید با آن‌ها آشنا بود. نقل به معنا چنانکه از نام آن بر می‌آید به معنای نقل محتوا و مضمون یک روایت بدون جمود و تکیه‌ای خاص بر الفاظ و واژه‌های معصوم علیه السلام است که هرچند مورد تأیید ائمه علیهم السلام قرار گرفته‌اند، اما مشکلاتی در فهم و دلالت احادیث به وجود آورده‌اند. نقل به معنا دلایل مختلفی و انواع گوناگونی همچون جایه‌جایی مفردات، جایه‌جایی در دستور و بافت، دوران امر بین دو متراծ و انتقال از وضوح به ابهام دارد.

دو آسیب دیگری که مانع فهم صحیح حدیث می‌شوند و حتی گاه به القای معنای اشتباه منجر می‌شوند «تصحیف» و «تحریف» هستند. از این دو اصطلاح تعاریف متفاوت و گاه متناقضی ارائه شده است اما منظور از تصحیف در اینجا اشتباهاتی است که در نوشтар رخ می‌دهد. در اینجا با انواع مختلف تصحیف مانند قلب، حذف، افزودن حرف و جمله، در هم ریختگی فاصله کلمات، تداخل متن و راوی و... آشنا خواهیم شد که شناخت آن‌ها کمک شایانی به فهم بهتر و صحیح‌تر احادیثی که دچار تصحیف شده‌اند، می‌کند. اصطلاح تحریف معمولاً در مواردی به کار می‌رود که دو عنصر عمدی بودن و ایجاد اشتباه در معنا وجود داشته باشد. تحریف گاه در متن حدیث و گاه در سند آن رخ می‌دهد و تحریف‌کننده در هر کدام از آن‌ها به دنبال اهداف خاصی است. در حالت کلی نیز می‌توان انگیزه‌های تحریف - و جعل احادیث را شناسایی کرد و آن‌ها را در دو دسته انگیزه‌های فرقه‌ای - همچون مبناسازی برای مذهب، دفاع از رجال یا اندیشه مذهبی و حمله به مذهب دیگر - و غیر فرقه‌ای چون اهداف ملی، قومی، زبانی، بازگشت به خرافات و تاریخ‌سازی قرار داد. وجود همین مسائل باعث می‌گردد بررسی و